

ՀԱՅԿԱԿՆ ԿԱՄԱՐԸ ❁ ❁ ❁

ጥበቃ ህይወት በጽኑ ሆኗል

Ստորել, եւ յաջորդ թիւերուն մէջ շարունակաբար, լոյս կ'ընծայենք հարաւորագիտական ամբողջ յօդուածաշարք մը պատկերագարդ, ուսումնասիրութիւն մեր պատուական բարեկամ՝ հարտաբագէտ Ս. Ճեվահիրնեանի, որդին Տոքթ. Միսաք Ճեվահիրնեանի: Շրջանաւարտ Լոզանի հարտաբագիտական համալսարանէն, աշխատած է Հելլէն կառավարութեան մօտ, ջրաբաշխական շինութիւններու մէջ. 1930ին կանչուած Զուիցերիա շինարարական գործերու համար, ցարդ կը մնայ հոն, որպէս *վարիչ ճարտարագէտ* գուիցերական շինութեանց ընկերութիւններու: Տուած է շինարարական գնահատելի գործեր:

Ուսումնասիրութիւնս, որուն առաջին մասն է ներկայս, կը յուսանք քէ հանելիի եւ օգտաւէտ պիտի անցնի մեր ընթերցողներուն, եւ մասնաւորապէս մեր նարտարագէտներուն, որոնք անշուշտ արդիին հետ, պիտի շահագրգռուին մեր նարտարագիտական պատմութեան անցեալով, երբ մեր ազգային արուեստը ժամանակի տեսակէտով առաւելութիւններ կը ներկայացնէ արեւմտեանին վրայ, եւ իր ազդեցութիւնը միշտ աւելի կը զգացուի արեւմուտքի գանազան երկիրներու մէջ, իբրեւ նշան իր մասնակի յատկութիւններուն եւ գտած յաջողութեան:

Հոս պատմականին գուգուած է արուեստը՝ (technique) իր ըմբռնումներով եւ օրէնքներով. եւ որովհետեւ բաղդատական ուսումնասիրութիւն մըն է եւրոպացի նշանաւոր նարտարագէտներու գործերուն հետ, եւ մեր մէջ փիչեր եղած են մեր նարտարագիտական պատմութիւնը ուսումնասիրող ու վերապրեցնող, ինչպէս մեծ Թորամանեանը, որուն տեսութիւնները ժամանակին հրատարակուած են մեր «Գեղունի» ի էջերուն մէջ («Կաթիլ մը Հայ Գեղարուեստի ծովէն» 1909, էջ 32-39), այս պատճառով գնահատելի առաւելութիւններ ունի:

huf.

U.

2016.04.26 7:00 PM

Հայկական ճարտարապետական ոճին, օտար ոճերու հետ ունեցած փոխ յարաբերութիւններու փափուկ խնդրին մէջ, կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ Հայկական կաւարին գործածութիւնը՝ արեւմուտքի մէջ: Մանաւանդ՝ Գոթական ոճին մէջ անոր բռնած տեղը ճշգրիտ հոգը, բաւական յուզեց վերջին տասնեակ տարիներու ընթացքին՝ զեղարուեստական

աշխարհի, ճարտարապետութեան պատմութեան ճիւղը:

Գեղարուեստական մարզին մէջ, զազա-
վարները եւ դատողութիւնները կը հե-
տեւին մակընթացութեան եւ տեղատուու-
թեան օրէնքներուն: Այն, ինչ որ այսօր
ամէնքը միաբերան կը յայտարարեն ու
կ'ընդունին, վաղը՝ նոր տեսակէտի մը
վրայ հիմնուած կը ջրուի եւ կ'ուրացուի:

Որովհետեւ, գեղարուեստը գերազանցապէս հիմնուած է զգացողութեան վրայ․ եւ կը բաւէ որ օր մը մէկուն սիրտը մտնէ ամէնափոքրիկ տարակոյս մը, որպէս զի ամբողջ զրութիւն մը ուրացուի եւ մէկ կողմ դրուի :

Այսպէս, հայկական կամարն ալ, աստեղ մը «իրաւամբ» հրապարակը բռնելէ վերջ, որպէս նախատիպ Գոթական կամարին, այժմ կը լքուի ճիշտ անոնց կողմէ, որոնք ամէնէն ջատագովներն էին այս տեսութեան եւ նոյն իսկ հեղինակները: Հայկական ճարտարապետութեան գլխաւոր տեսարանը նկատուած՝ Բրոֆ. Ժ. Ստրշիկովսկին այժմ կը լքէ իր նախկին վարկածները, հայկական կամարին՝ գոթական ոճին մէջ գրաւած տեղի մասին ու կը փնտռէ այլուր, օրինակ Սկանտինաւեան եւ կամ Պալթեան երկիրներու փայտաշէն կառուցումներուն մէջ՝ Գոթականին նախատիպը⁽¹⁾: Այս լքումը պատճառաբանուած է այն բանով, որ հայկական քեզին ի նպաստ չեն գտնուած բաւական «փաստաթուղթեր», ինչպէս կ'ըսէ Պալթրուշայթիս:

Ուերեմն, հետաքրքիր պիտի ըլլայ անգամ մը եւս հրապարակ բերել այս խնդիրը։ Սակայն, այս անգամ զայն քննելով արուեստական (technique) հայեցակէտէն, այսինքն՝ ուղղակի «չինող»ին հոգեբանութեամբ մօտենայով խնդրին։

Մեր մէջ, բացի Մեծ Թորամանեանէն, որ ճարտարապետ մըն էր, այսինքն արհեստէն հասկցող մը, ուրիշ անոնք՝ որոնք զբաղած են հայկական ճարտարապետութեամբ, եղած են առաւելապէս բանասէրներ կամ լաւագոյն պարագային՝ գեղարուեստագէտներ։ Վստահաբար կարելի է ըսել թէ անոնցմէ ո՛չ մէկը՝ կեանքին մէջ իրապէս ձեռքը առած է ծեփիչ մը ու փորձած երկու քար իրարու վրայ դնել, նոյն իսկ հասարակ պատ մը հիւսելու համար։ Այս պայմանին մէջ բնական է, որ անոնցմէ կը խուսափին շինութեան մէջ ամէնէն կարեւորը եզոյզ «շինողին հոգեբանութեան» ծայրերը, որոնք սկզբնական դեր-

ԳԻՆԵՐՆ ԷՆ՝ ամէն ոճի մէջ ալ՝ յղացուած
ձեւերուն ու գործածուած լուծումներուն :

«Երևոյին հողերանութիւն»ը կարելի է համարել «փաստաթուղթ»երու եւ կամ ժամանակագիրներու վկայութիւններուն մէջ:

Ասոր համար է որ կ'ըսէի, թէ հայկական կամարի փոխ-յարաբերութիւններու խնդրին պէտք է մօտենալ արուեստական նկատումներով: Այն ատենն է որ կարելի կ'ըլլայ, կարգ մը պատմական դէպքերու ներկայացուցած իրողութիւններն ալ նկատի ունենալով, արտայայտուել հայկական կամարին եւ Գոթական կորնթարդին միջեւ եղած յարաբերութիւններու մասին:

Եթէ իրաւ է որ ԺԴ դարուն Լայպնից մը, ուանց նախապէս տեղեկութիւն ունենալու, ինքնիրմէ յղացաւ «Երկուորական թուաբանութիւն»ը (arithmétique binaire), որ դարեր առաջ «արդէն» ծանօթ էր չինացի փիլիսոփաներուն (Յօհի կայսր Զ դար Ք. Վ.), չենք կրնար անպատճառ պղծ պարադան յարմարցնել արեւմուտքի վարպետներուն, որոնք կերտեցին Գոթական ոճը: Եւ ասիկա՝ այնքան աւելի վրձնապէս, որքան որ անդադար ղոյութիւն ունեցած են ամէն տեսակի շփումներ, մօտաւոր արեւելքի եւ արեւմուտքի միջեւ, թէ՛ հիւսիսի եւ թէ՛ հարաւի բոլոր ճամբաներով:

Հոս պիտի ջանամ ներկայացնել այն բո-
լոր յարաբերութիւնները, զոր կարելի է
գտնել թէ՛ արուեստական եւ թէ՛ պատմա-
կան գետնի վրայ, հայկական եւ արեւ-
մուտքի միջնադարեան շինուածաձեւին
միջեւ :

Բայց նախ պէտք է ներկայացնել խնդիրը եւ մանաւանդ տալ կարգ մը մարտաբանական քաղաքականություններ, որոնք մեր տրամաբանութեան մէջ աւելի կշիռ պիտի ունենան, քան բոլոր մէջբերումները Հին Հնդկականներու, որոնց պատմաբանական

(1) *Տես Ստրիցկովսկիի դրուժինը*, Strzygowski. — Early church art in Northern Europe. London 1928, և *Origines de l'art Gothique, l'Amour et l'Art* ժաբա 1932ի թիւին մէջ:

արժէքը առանց ժխտելու, չեմ կարծեր թէ արուեստական (technique) տեսակէտէն կարելի ըլլայ նկատել իրեն վաւերական⁽²⁾ :

Ճարտարապետութեան եւ առհասարակ շինութիւններու արուեստներուն ու գիտութիւններուն մէջ, ամէն բանէ առաջ արժէք ներկայացնող բանը, որ պէտք է նկատի առնուի, շինութեան հաւասարակշռութեան օրէնքները պէտք է ըլլան, շինութեան հետ: Շատ մը շինութիւններու «խնդրէն» եւ «խնդրէն» կարելի կ'ըլլայ բացատրել, կշռական օրէնքներու վրայ հիմնուած եւ շինութեան շինութեան համապատասխան տրամաբանութեամբ մը:

Այս տրամաբանութիւնը՝ բարեբախտաբար՝ բազմաթիւ բացատրութիւններ ու մեկնութիւններ չի կրնար վերցնել: Քարը քարին վրայ կարելի չէ տասը տեսակով դնել ու պատ հիւսել:

Երբ կը տեսնենք շինութեան մը, որուն գիծերը զմեզ կը զարմացնեն, անոնց դուրսէն բացատրութիւնը վստահաբար պիտի գտնենք, շինութեան հիմնական կշռական օրէնքները քննելով եւ շինութեան ծանրութիւնը գնահատելով:

Օր մը, կը տեսնէի Աթէնքի Ակրոպոլիսի վրայ, իրարմէ հազիւ քանի մը մեդր հեռու շինութեան երկու որմեր, որոնց միայն շինութեան ինքնութիւնը ինքնութիւնը կու տար ամբողջ պատմութեան մը մատենան: Մին շինութեան էր սրբատաշ քարերով, խնամքով

(2) Այս տեսակէտէն կրնամ յիշել օրինակ՝ Թովմաս Արծրունիին չափազանցուած մէկ վիպարութիւնը, իր ազգականին շինել տուած եկեղեցիին մէջ գործածուած երկաթի քանակին մասին:

Թովմաս Արծրունի խօսելով Գաղիկ թագաւորի շինարարական գործերու մասին, հետաքրքրական մանրամասնութիւններ կու տայ Աղթամար կղզիին շինութիւններուն շուրջ: «Անթիւ» գործաւորներ նախ կ'աշխատին «ծանր» եւ «գոթաւորակ» քարերով խոր ծովը լեցնել ու ցածքները, այնպէս ծովուն մակերեսին վրայ 5 կանգուն բարձրութեամբ «Քարայտակ ամրարտակ» մը կը կանգնեն, որուն վրայ կը կառուցուի շրջապարիսպը «բարձրաբերձ, լայնահաս» բուրգերով եւ աշտարակներով, 5 «միաբարձր» երկարութեամբ: Արժանական այս միջնաբերդին առջեւ կը շինուի նաւահանգիստը, ծովին մէկ մասը ներս առնելով, եւ երկու կողմերը

իրարու վրայ շարուած ու կցուած: Հոն՝ յայտնապէս կ'երեւէր մասնաւոր խնամք մը եւ սէր մը արուեստին, սա կը ցոլացնէր Ն.Ք. Ե. դարը: Միւսը՝ նոյնպէս քարաշէն բան մը ունէր իր մէջ, անխնամ շինութեամբովը, քարերու անհրապոյր շարութեամբով, անկանոն կերտուածքը ցոյց կու տար, թէ դայն շինողը չէ զգացած արուեստի այն ձգտումը, որ յատկանիշն է մեծ քաղաքակրթութիւններուն. սա Ք.Վ. Գ. դարու շինութեան մըն էր, ուր կ'արտացոլար իր դարուն անկումը: Հարկ չի մնար այս երկու շինութեանց երկու դարաշրջանները ճշդելու համար գիմել վիպարութիւններու եւ արձանագրութիւններու, շինութեան ինքն է որ կը խօսի:

Շինութեան արուեստը ուսումնասիրելով, ճարտարապետութեան պատմութիւնը գրելու տեսակէտէն, աշխարհահռչակ անուն հանած են Փրանսացի երկու գիտուններ. Վիլի - Լը - Տիւք՝ ճարտարապետ մը եւ Օկիւսթ Ծուաղի՝ ճարտարագէտ մը. որոնք իրենց գիտութիւնը ի սպաս դրին, ճարտարապետութեան պատմութեան մէջ տեսնուած շինութիւններուն արուեստական բացատրութիւն մը տալու համար:

Օկիւսթ Ծուաղի՝ հռչակաւոր է իր «Ճարտարապետութեան պատմութիւն»-ովը, իսկ Վիլի - Լը - Տիւք՝ դասական տեղ կը դրաւ իր գոթական ոճին մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբը. իր «Տրամաբան-

«Հաստահեղոյս եւ բեւեռապինդ» գոնքով:

Ասկէ վերջ Գաղիկ կը շինէ Աղթամարի գմբէթաւոր կաթողիկէն, գործը յանձնելով Մանուէլ անունով ճարտարապետին: Մանուէլ տաճարը կը շինէ «քառանկիւն», 40 «կանգուն» բարձրութեամբ, լայնութեամբ ու երկայնութեամբ. որմերու լայնութիւնը 3 «մեծաքայլ» չափ, իսկ գմբէթը՝ որմերու վրայ յեցած է առանց սիւներու:

Հետաքրքրականը հետեւեալն է, զոր Արծրունի կը տեղեկանայ «գործաւոր»ներէն մէկէն, թէ «տաճարին շինութեան համար գործածուեցաւ շուրջ 200,000 լիպր երկաթ», եւ Արծրունի կ'աւելցնէ, թէ իր տեղեկատուն երկաթին քանակին չափը աւելի մնալեցուցած է քան թէ չափազանցած: (Թովմաս Արծրունի. «Պատմութիւն տանն Արծրունեաց» տպ. Կոստանդնուպոլիս 1852, էջ 330-333):

ուած բառարան»ը, Փրանսական միջնադարեան ճարտարապետութեան մասին՝ կոթող մըն է:

Յարդ, այս երկու հեղինակները կ'անցնէին, որպէս դասական ոճերու անքննադատելի բացատրողներ եւ իրենց երկերը կը մնան որպէս դասական գլխաւոր աշխատասիրութիւններ:

Սակայն՝ վերջին սա քաղաք դարը, կարծէք, եղաւ վերաքննութեան շրջան մը: Շատ մը հաստատուն եւ դասական կարծուած եւ հիմնական օրէնքի տեղ անցած տեսութիւններ, իրարու ետեւէ քննադատուեցան ու մի առ մի քանդուեցան: Եւ այս՝ մարդկային իմացականութեան բոլոր մարդերուն մէջ: Այս կարգէն են նաեւ ճարտարապետութեան պատմութեան մէջ, մասնաւորաբար Ռուման եւ Գոթական ոճերու նկատմամբ գոյութիւն ունեցող կարծիքներու համար տեղի ունեցած քննադատութիւնները:

Նորագոյն ճարտարագէտ մը՝ Սապուրէ⁽³⁾, նոյնքան նոր ճարտարապետ մը՝ Ապրահամ⁽⁴⁾, վերջին տարիներս ելան մասնիկ առ մասնիկ քանդել, Գոթական ոճին կազմաւորումի մասին Լը - Տիւք - Ծուաղի ի տեսութիւններուն մէկ մասը:

Սապուրէ - Ապրահամի այս նոր տեսութիւնը, նոր լոյսի մը տակ երեւան կը հանէ Գոթական ոճին կազմաւորումին եւ ծագումին գլխաւոր գիծերն ու պատճառները:

Գրեթէ ամէն քարաշէն ոճերու մէջ, այս գիծերը կը նոյնանան կերտաւորումի հիմնական պատճառներուն հետ: Այնպէս որ, երբ ոճի մը գծագրութիւնը չի համապա-

տասխաներ շինութեան քարաշէն կերտաւորումին պահանջներուն, անմիջապէս ի յայտ կու գայ անոր ընդօրինակութիւն մը ըլլալը եւ մեծապէս կը դիւրանայ սկզբնական օրինակին փնտռումը:

Բայց, մեր նկատողութիւններուն մէջ աւելի հեռուները երթալէ առաջ, լաւ է ճարտարապետական քանի մը ծանօթութիւններ տալ, որոնք անհրաժեշտ կը դառնան ինքիւրը աւելի պայծառ կերպով ներկայացնելու համար:

Երբ հռոմէական փայտաշէն տանիքով ծածկուած «Պաղիլիք»ը արեւմուտքի մէջ վերածուեցաւ նորահաստատ քրիստոնէական կրօնքի եկեղեցիին՝ փայտաշէն տանիքը փոխարինուեցաւ կամարակապ քարաշէն տանիքով մը:

Այս ձեւի շինութիւնները, նախ քան քրիստոնէութիւնը, արդէն կը դործածուէին հայաստանի մէջ: Այն՝ որ ճարտարապետութեան մէջ կը կոչեն «Արեւելեան Պաղիլիք», արդէն՝ շատ հինէն՝ ծածկուած էր քարաշէն կորնթարդ տանիքով մը հայաստանի մէջ:

(Շարունակելի)

Ս. ձեւԱՀԻՐԻՆՆԻ
Ճարտարագէտ

(3) V. Sabouret. — L'évolution de la voûte romane du milieu du XI.me siècle au début du XII.me siècle. Երեւան 1934/ին Génie Civil պարբերականի մէջ:

(4) M. P. Abraham. — De problème de l'ogive. Երեւան 1935/ին Bulletin de l'office des Institut d'archéologie et d'histoires de l'art.

P. Abraham. — Violet - le - Duc et le rationalisme. Հրատարակուած 1934/ին:

P. Abraham. — Nouvelle explication de l'architecture religieuse gothique. Երեւան 1934/ին Gazette des Beaux - Artsի մէջ: